

O třech krátkých staročeských básních

ZDENĚK SALZMANN

Někteří lidé se domnívají, že čeština je víceméně jednotný jazyk a že se během staletí mnoho neměnila. Do jaké míry se proměňovala je věcí názoru. Nejlépe je to vidět na několika ukázkách za staré češtiny. Stará čeština, do konce 15. století, byla jazyk velmi rozvinutý a zahrnovala různé druhy epiky, lyriky a dramatu – skladeb příjemných ke čtení, vzdělávacích i odborných. Pojďme si alespoň částečně ukázat, jak svou funkci staročeština vykonává.

Jedna z českých bajek O lišce a džbánu, báseň o 96 sdruženě rýmovaných verších osmislabičného základu. Zápis bajky je částí takzvaného Hradeckého rukopisu spolu s několika dalšími útvary: Legenda o sv. Prokopu, Pláč Marie Magdaleny, Pláč sv. Marie, Devatero kázání božích, Zdrávas Maria, Svatý Jene apoštole, Satiry o řemeslnících a konšelech, O bohatci a O lišce a džbánu. Hradecký rukopis (podle města Hradec králové ve východních Čechách) byl napsán několika písaři kolem roku 1370, a bajka O lišce a džbánu je mezi satirami, které útočí na ševce, konšely, kováře, sladovníky, lazebníky, řezníky a pekaře pro korupci jednotlivých povolání a šizení zákazníků.

Bajka je příběh, ve kterém zvířata jednají jako lidé ve snaze odhalit (připomenout) obecnou pravdu. Bajky vznikly tam, kde bajkaři chtěli posluchačům naznačit skutečný stav věcí. Jaký je obsah bajky o lišce a džbánu? Velmi stručně: liška najde džbán, přiváže si ho k ocasu, a dojde ke studni. Chce si nabrat vodu a místo, aby se sklonila dolů, pustí ocas se džbánem do vody, aby džbán naplnila. Ten se naplnil, ale byl tak těžký, že strhl lišku do studny a utopil ji. Ponaučení: chytrý člověk se někdy dá svést k bláhovostem ke svému neprospěchu.

Příběh není dlouhý, ale byl napsán před více než šesti sty roky starou češtinou. Některá slova a tvary jsou proto už nejasné. Na ukázkou je tu prvních šest řádků:

Liška jednu běhající,
Jiesti sobě hledající,
Uběžě do jedněch pústek,
Ano v nich jediný chrůstek.
Vecě: „Pověz mi to, chrůste,

čie jsú toto chyše pusté?“

Poznámky: čbán–džbán, uběže–vběhla, jiesti–jíst, pústky–pusté obydlí, chrústek (chrúst) –malý brouk, brouček.

Jiné básně sborníku jsou takzvané satiry o řemeslnících a konšelech. Z nich vybíráme dvě: satiru o lazebnících o 55 řádcích a satiru o zlých kovářích o 64 řádcích. Lazebníkům (majitelům lázně, holičům, ranhojičům a lékařům) autor vytýká život nad poměry a bezstarostnost – utrácení peněz a snahu vyrovnat se bohatým lidem. Na ukázkou je tu prvních šest řádků:

Lazebníci, ti jsú správni,
U svých peněz velmi stravni;
Chce se vešdy dobře jmieti,
Mezi dobrými seděti,
Bohatým se rovnajíce,
Podlé nich líce, jědúce.

Poznámky: stravni–kdo hodně utratí, píce–píjíce.

Zlý kovář sice ková koně, ale dělá to nedbale., takže brzy začne kůň kulhat. Na ukázkou je tu prvních osm řádků:

Kováři, vy znamenajte:
Zlého se diela chovajte;
Jáz vy vystřiehaji z toho,
Byste se chovali toho,
Ješto mnozí to činíte.
Vy z toho hříechu nemníte,
By z toho kdy mohl hříech býti,
Že chceš zle sbožie dobyti.

Poznámky: chovajte–střeďte se, vy–vás, vystřiehaji–varuji, vy z toho hříechu nemníte–vy to napovažujete za hřích, sbožie–jmění, dobyti–opatřiti, získati.

Na začátku byla zmínka o staré češtině jako o jazyku velmi rozvinutém, a je na místě, abychom alespoň stručně připomenuli, jak mnoho bylo v tomto jazyku napsáno (nehledě na staroslovenské a latinské písemnictví). Po prvních duchovních českých skladbách (Hospodine, pomiluj ny; Svatý Václave; Slovo do světa stvorenie) je dlouhá

veršovaná Alexandreida (zachovalo se jen tři a půl tisíce veršů, více než čtyři tisíce se jich nezachovalo). Takzvaná Dalimilova kronika je první česky psaná kronika, sestavená v letech 1308 až 1314. Duchovní epika byla nábožensky zaměřená a lyrika zahrnuje Kunhutinu modlitbu a Spor duše s tělem.

Čtyřicátá léta 14. století začínají velikonoční hrou, takzvaným Mastičkářem, dále satirami Desatero kázanie božie, naši ukázkou, Podkoní a žák a mnoha jinými. Literatura před Janem Husem byla už hojná: veršovaná epika; lyrika milostná, satirická a duchovní; a skladby lyrickoepické. Zde je také začátek krásné prózy, próza historická a cestopisná, náboženská a jiná. Hradecký rukopis byl jen velmi malou částí české literatury, která během 14. století už vyžívala.

Přepisy staročeských textů jsou z Výboru z české literatury od počátku po dobu Husovu. Ten k vydání připravil Bohuslav Havránek, Josef Hrabák a spolupracovníci. Praha, 1957.